

XVII. VE XVIII. YÜZYILLAR OSMANLI EDEBİYAT COĞRAFYASINDA MANİSA

Yrd. Doç. Dr. Rasih ERKUL
Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe Eğitimi Bölümü

ÖZ

Tarih kadar coğrafya da kültür-edebiyat olaylarını etkiler. Edebiyat coğrafyasının önemli parçası, şehirlerdir. Şehirler, kültür faaliyetlerinin doğup gelişmesine ortam hazırlar. Müslüman şehirlerinin kültürel alt yapısını cami ile iç içe olan eğitim ve öğretim merkezleri oluşturur. Bu çalışmada XVII. ve XVIII. yüzyıllar Osmanlı edebiyat coğrafyasının önemli bir parçası olarak Manisa'daki kültür ve edebiyat dünyası ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat coğrafyası, XVII. ve XVIII. yüzyıl, Manisa, Birri

MANISA IN GEOGRAPHY OF OTTOMAN LITERATURE DURING XVIIth – XVIIIth CENTURIES

ABSTRACT

Geography of a district affects the cultural- literary events as much as the history of the so-called place. The important part of this geographical literature is the cities. Cities prepare the context for cultural activities to be born and to be developed. The muslim cities have an infrastructure, in which mosques, educational and training centers are intertwined. The subject matter of this study will be Manisa, in the XVII and XVIII centuries with the geography of literature, in addition to its culture and literature.

Keywords: Geography literature, 17th and 18th centuries, Manisa, Birri

I-GİRİŞ

Edebiyat, toplumların kaderinde önemli rol oynayan tarihin içinde, toplumun bir aynasıdır. Bununla beraber toplumların kaderinde tarih kadar, coğrafya da etkilidir. “Dağ, ova, yayla, deniz kenarı, çöl vesaire gibi değişik tabiat formları içinde yetişen insanların kendilerine mahsus hususiyetleri vardır ve bunlar edebiyatlarında daima sayılacak tesirler bırakıyor. Kuruluk yahut rutubet, sıcak yahut soğuk, güneşli yahut sisli iklimlerde büyüyenlerin ruhları başka başka tesirlere maruz oluyor, kendilerini birbirlerinden farklı olarak edebiyatlarında ifade ediyorlar. Gerçi edebiyatlarında bu haricî unsurlar kadar bazı dâhilî unsurlar, başka edebiyat ve hars temasıyla, yeni ve dünya cereyanlarıyla gelen fikrî ve edebî tesirler de hâkim oluyor. Fakat bunların hiç biri, bir milleti kendi iklim ve tabiatının verdiği tesirlerden tamamen

kurtaramıyor. Yani ruh yahut dimağ tamamen vücuttan ayrılamıyor. Vücuda şekil veren, tesir yapan her hangi haricî unsur ruh üzerinde de tesir yapıyor. Bundan dolayı bütün dünya edebiyatında hatta en küçüğünde bile içinde doğup büyüdükleri yerin damgası vardır.” (Adivar,1940:13). Coğrafya, kültür-edebiyat olayları üzerinde bu kadar etkili olunca kültür-edebiyat araştırmalarında, tarih kadar coğrafyaya da yer verilmelidir. Bu çerçevede ‘kültür coğrafyası’ yerine, ‘edebiyat coğrafyası’ kavramının daha uygun düşeceği düşünülebilir.

Bu çalışmada XVII. ve XVIII. yüzyıllar Osmanlı edebiyat coğrafyasının önemli bir parçası olarak Manisa’daki kültür ve edebiyat dünyası ele alınmıştır.

A. MEDENİYETLER VE ŞEHİRLER

Medeniyetlerin hayat tarzını en iyi şekilde sergileyen yerleşim merkezleri, şehirlerdir. İlk şehirler, ilk büyük medeniyetlerle birlikte ortaya çıkmıştır. Zamanla bu yerleşimlerin değişik kısımlarının görünüşleri arasında, dikkati çekecek derecede bir farklılaşma ortaya çıkar ve kendine has bir hayat tarzıyla, bir bölgenin veya devletin merkezi durumuna gelir. (Göney,1995: 14). Şehirler, diğer fonksiyonlarının yanı sıra, kültür faaliyetlerinin doğması ve gelişmesine de zemin hazırlar. Genellikle eski çağlarda kurulmuş olan büyük şehirler, kültürel açıdan daima kuvvetli saha olma özelliği taşımışlardır. (Göney, 1995: 83-84). Kültür fonksiyonlarının hâkim olduğu bazı şehirler, edebiyat ve güzel sanatların önem kazandığı şehirlerdir. Birçok edebiyatçı ve sanatçı, başka yerlerden çeşitli sebeplerle bu tip şehirlere gelir ve buralarda daha iyi, rahat ve verimli çalışmaya elverişli bir hayat ortamı bulurlar. (Göney,1995: 230).

Şehirde doğmuş bir din olan İslâm’da, yerleşik hayat tarzını gerekli kılan en önemli sebeplerden biri, cemaatle kılınan namazlardır. Bu yüzden müslüman şehirleri, şehrin çekirdeğindeki cami veya camilerin etrafında teşekkül eder. İslâmî öğreti, camilerin yanında ve onlarla iç içe eğitim, öğretim merkezleri meydana getirir. Medrese denilen bu kurumlarda ve daha sonra teşekkül edecek tekkelerde şehrin kültürel alt yapısı oluşturulur. (İsen,1997: 77-78).

B. OSMANLILARDA ŞEHİRLER

Şehirler, Osmanlı kültür coğrafyasında da önemli bir yer tutar. Şehrin siyasî anlamdaki gelişmesinden bir süre sonra, aynı oranda kültürel gelişme de kendini gösterir.

14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, büyük ölçüde Balkanlarda mekân tutan Osmanlı siyasî yapısı, kültürün gelişip serpilmesine imkân hazırlar. Osmanlı sahası Türk edebiyatı, önce Edirne’de daha sonra payitaht olunca İstanbul’da gelişip eserlerini verirken, özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda Rumeli ve Anadolu’da bazı merkezlerde de gelişme zemini bulur. Bu zemin, öncelikle Sancak Beyi olarak gönderilen Şehzâdelerin saraylarında kendini gösterir.

Osmanlı Türk kültürü ve edebiyatı; medreseler, tekkeler ve ordu ile ilim adamları; tarikatlar ve müntesipleri, şair ve edip askerler vasıtasıyla

Anadolu başta olmak üzere birçok küçük veya büyük şehirlerde gelişerek yayılır, gerek halk gerek aydın zümre arasında Türk edebiyatı zevki yerleşir ve benimsenir. (Çelebioğlu, 1994: 32). İstanbul'un fethine kadar Osmanlı Devleti'nin önemli merkezleri Rumeli coğrafyasında yer alan şehirlerken fetihten sonra Anadolu'daki şehirler de birer kültür merkezi olarak teşekkül eder. Bunlardan biri de Manisa'dır.

Osmanlılarda, yönetim - sanat ilişkileri, geniş ölçüde, Ortaçağ Müslüman devlet – sanat anlayışının bazı değişikliklerle devamı niteliğindedir. Bu anlamda Selçuklularda, Celayirlilerde, Timurlulardaki devlet – sanat ilişkisi Osmanlılarda da sürerek bir gelenek üzerine oturur. Esasen bu ilişkinin Herat'ta, Hüseyin Baykara ile Molla Câmî ve Ali Şîr Nevâî arasındaki en güzel örneği, daha sonraki benzer örneklerine modellik eder. (İsen-Bilkan, 1997 : 31-36).

C. BEYLİK MERKEZİNDEN ŞEHZADELER ŞEHRİNE: MANİSA

Şehirler ile bunları çevreleyen alanlar arasında karşılıklı ilişkiler, tarih boyunca olagelmıştır. Birçok şehrin ortadan kalkması veya öneminin azalmasında, şehir ile onu çevreleyen alanlar arasındaki ilişkilerin değişmesinin büyük ölçüde rolü olmuştur. Bu ilişkilerde bazı şehirler birçok bakımdan çevrelerindeki sahalara göre merkezî mevkiî teşkil etmişlerdir. Çeşitli benzerlikleriyle Osmanlı kültür coğrafyasında rol alan şehirlerden Manisa da, böyle bir konumu yaşamıştır. Şehzadelerin, sancak beyi olarak Sancak merkezlerine gönderilmesi geleneğinin sona ermesine kadar Manisa, taht merkezi İstanbul'a yakınlığından dolayı şehzadelerin tercih ettikleri yer olmuştur.

Manisa'nın ne zaman ve nasıl kurulduğu bilinmemekle birlikte M.Ö 2000'e çıkan bir geçmişe dayandığı ileri sürülür. Moğol baskısının önünden Anadolu'ya gelen ve 1280'lerden itibaren Batı Anadolu bölgesine yığılan Türkmen boyları, bölgedeki şehirleri ele geçirmeye başlar. Bölgede bulunan Saruhan Bey, 1310'dan sonra 1314'e doğru, uzun bir kuşatmanın ardından şehri zapt etmeyi başarır. Antik çağda ticarî bir merkez olan, ancak askerî bir üs olunca bu konumunu kaybeden şehir, Roma ve Bizans dönemlerinde ekonomik gelişme gösterir. Ancak asıl önemini Saruhanoğulları'nın merkezi olarak kazanmaya başlar. Denize açılan Saruhanoğulları'nın elde ettikleri ganimetler ve İtalyan devletleriyle yapılan ticaret, şehri zenginleştirir. Beyliğin merkezi olarak Manisa'da, Ulu Cami ve medresesi, Mevlevihane İshak Bey'in yönetimindeki şehrin kültür faaliyetlerinin yoğunlaştığı alanlardır.

Manisa, ilk defa, 1390'da Yıldırım Bayezid'in askeri hareketi sırasında Osmanlı yönetimine girer. Ankara savaşının ardından, 1415'te Çelebi Mehmet tarafından Saruhan'da, Osmanlı yönetimi tam olarak kurulur. Varna savaşının ardından, Manisa'ya yerleşen Sultan Murat, Manisa'da sürekli kalmak ister. Bu düşünceyle 1445 tarihinde daha sonraları şehzadelerin kalacakları "saray-ı âmire" diye tanınan bir saray yaptırır. (Karakaya, 2003:293) Manisa, ilk defa siyasi merkez olarak Bursa ve Edirne'nin önüne geçer; sanki devletin

ikinci bir payitahtı olur. Şehzade Mehmet zamanında Saruhan Sancağı'nın merkezi Manisa, Anadolu eyalet merkezi Kütahya'ya bağlı olmasına rağmen Anadolu'nun siyasî merkezi olma özelliğini sürdürür.

İstanbul dışında sanatçıları en iyi koruyan, gözeten şehzade-valiler, Manisa'da canlı bir kültür-edebiyat muhiti teşekkül ettirmişler, çevrelerinde özellikle, şairler olmak üzere çok sayıda sanatçı toplamışlardır. Manisa'nın sancak merkezi oluşuyla artan önemi, Osmanlı kültür coğrafyasındaki yerini de belirler. Anadolu sahası Türk edebiyatında ilk defa yazılan tezkire olan Sehi Bey'in *Heşt Behişt*'inden klâsik tezkire türünün son örneği kabul edilen Fatin'in *Hâtimetü'l-Eş'âr*'ına kadar 27 eserin incelenmesiyle Osmanlı Devletinin sanat ve kültür coğrafyası -şiir tarihi açısından- ortaya konmuştur. Buna göre, şair yetişiren yerleşim bölgesi birkaç ilaveyle 218'dir. Bunlardan, 10'un üzerinde şair yetişiren yerler arasında Manisa 20 şairle 14. sırada yer alır. (İsen, 1997: 70). XVI. yüzyılda Manisa, şehzade sancağı olarak bir kültür ve edebiyat merkezi haline gelir. Pek çok şair şehzadelerin hizmetine girebilmek, hiç olmazsa şiirleri sunup câizeler alabilmek için Manisa'ya akın ederler.(İpekten 1996:182). Manisa, bu konumuna, XVI. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı idarî yapısı içinde şehzâde sancağı merkezi olmasına borçludur.

II. XVII. YÜZYIL ve MANİSA

Siyasî anlamda, XVII. yüzyılın sonuna doğru Türk toplumu, bir çözülmenin içine sürüklenmeye başlar. Osmanlı devlet yönetimi, IV. Murad ve Köprülüler yönetiminde biraz nefes alırsa da hem Celâlî isyanları hem de Kadızâdeliler ile Sivasîler arasındaki kültürel mücadele, toplumda yaralar açarken ekonomik sıkıntılar da bu olumsuz gelişmeleri hızlandırır. Viyana kuşatması bozgunu ve ardından imzalanan Karlofça Anlaşması (1699) Osmanlı toplumunu duraklama döneminden gerilemeye iter. Artık Osmanlı toplumu misyonu, hedefi ve heyecanı olmayan, kolay etkilenen padişahların yönettiği, yozlaşmış ilmî anlayışın hâkim olduğu, sıkı sık azillerin görüldüğü, görevlerin alınıp sarıldığı istikrarsız bir toplumdur.

XVII. yüzyılda şehzadelerin sancağa çıkma usullerinin kaldırılması, Celâlî isyanları, bozuk iktisadî şartlar, liman şehri İzmir'in yükselişi, Manisa'nın durumunu sarsar. Bununla birlikte Celâlî isyanları şehre göçü hızlandırır, nüfus artar, ancak kapasite yetersizliği sebebiyle zorluklar yaşanır. XVII. yüzyıla girerken devlet otoritesinde, askerî alanda, toplum hayatında görülen çözülme ve gerileme ülkenin her tarafında olduğu gibi Manisa'da da sezilir. Otorite zayıfladıkça merkezin emirlerini dinlemeyenler çoğalır. Yükselme devrinin kültür merkezleri, işlenmiş, güzelleştirilmiş şehirleri ya derebeyleri veya eşkiyalarca soyulur, ezilir. Saruhan Sancağı, "arpalık" olarak verilince, "mültezim"ler aracılığıyla yönetilir.

Devletin siyasî alandaki olumsuz görüntüsüne rağmen XVII. Türk edebiyatı, kendi özel kalıpları içinde, yüzyıllar boyunca kurulmuş, yerleşmiş geleneklerden şaşmadan gelişim ve yükselişini sürdürür. (İsen-Horata, 2009: 112). Şiirin hayatın bir parçası sayılması, divan edebiyatını gelişmesinde en

önemli etkidir. Ortaçağ boyunca batıda olduğu gibi doğu dünyasında da pek çok yönetim sanatçıları koruyucu politikalar izlerler. Bu çerçevede devletin en karmaşık dönemlerinde bile büyük bir öneme sahip olan edebiyat, her kademedeki yöneticiden ilgi görür. Hanedan mensupları ve diğer devlet yöneticileri, varlıklarıyla şairlik mesleğine itibar kazandırırken devrin şairlerini koruyup gözetirler. Edebiyatın, sosyal yapıdaki değişme ve gelişmeleri belli bir mesafeden izlemesi kendini gösterir ve divan edebiyatı, kendine özgü mantığı içinde sosyal hayat- edebiyat ilişkisinin tersine bir gelişme gösterir. Ancak yüzyılın sonuna doğru sosyal hayattaki çalkantılar edebiyatı de etkilemeye başlar. XVI. yüzyılda Bakî'nin şiirinde görünen dönemin yücelik ve ihtişamı XVII. yüzyılın başında Nefî tekrarlar. Yaşanılan sıkıntılar, edebiyatı hiciv ve hezel alanına sürükler. Osmanlı sahası Türk edebiyatı, XVII. yüzyıla girerken, XVI. yüzyılda klâsik İran edebiyatı örneklerinden esinlenerek mükemmel örnekler vermiştir. Fakat XVII. yüzyıl şairleri için İranlı meslektaşları artık ideal örnekler değil, mukayese unsurlarıdır. XVII. yüzyılın büyük şairleri, diğer şairlerden ayrılan temel farklarıyla yeniliği, güzelliği ve orijinalliği ararlar; geleneğe dayalı şiirin dışında farklı bir ses ararlar. Osmanlı toplum yapısı yaşayış, düşünüş ve duyuşta farklı seslere engel olunca, şairler orijinaliteyi ortaya koydukları nadir hayallerle yeni anlatımda bulurlar. Bu durum üslûpta değişme, bir yenilenmedir. Dil ve üslûp üzerine kendi içinde edebî farklılıklar ortaya çıkar. (İsen-Horata, 2009: 113-114).

III. XVII. YÜZYILDA MANİSA KÜLTÜR-EDEBİYAT HAYATI

XVII. yüzyılda Manisa'da, Evliya Çelebi'ye göre 17 divan sahibi şair vardır. Anî, Vanî, Kanî, Abî, Zülâlî, Lâlî ve Valî meşhur şairlerdir. Bunlardan özellikle Lâlî Çelebi şiirde çok üstündür. (Çelik, 1985: 526) Sanî, Resmî, İlrnî ve Kamî Ahmet Derviş diğer şair isimlerdir.

Manisa'da doğan Sâni İbrahim Efendi, biraz ilim ve irfan tahsil ettikten sonra İstanbul'a gider ve mülâzım (müderres stajyeri) olur. 1630-31 / 1636-1638 yılları arasında Manisa kadılığı yapar. "Sâni" mahlasını kullandığı şiirlerinden oluşan bir Divan'ı vardır. (Erdem, 2003: 191-215)

*Âşık hemîşe şîven ile mâtem âşinâ
Zahm-ı derûnî ola mı hîç merhem âşinâ*

*Ümmîd-i hâh-ı bûs-ı lebün olmasak olur
Biz mahz-ı âteşüz degülüz zemzem âşinâ*

Resmî Muhterem Efendi de Manisa doğumludur. O da Sâni gibi Manisa'da kadılık yapar. 1674'te Manisa'da vefat eder. (Erdem, 2003: 191-215).

*Mest-i ışkam çarh câm-ı lâle-gûnumdur benüm
Nüh-kabâb anda habâb-ı ser-nigûnumdur benüm*

"Gınayîzâde" diye bilinen "İlmî (Ö.1645), devrinin şair ve nüktedân kadılarındandır.

Manisa’da doğan diğer bir şair de Kâmî Ahmet Derviş’tir. 1688’de vefat eder. Tezkiretü’ş-şuarâ yazarı Güftî’ye göre pekiyi bir şair değildir. Şair ise şöyle der: (Erdem, 2003: 191-215)

*Bezm-i gamda idüp tamâm-ı sühan
Her sözümlü oldu ihtilâm-ı sühan*

*Bana taklîd idemez Kâmî
Bir alay müflis-i cu’ân-ı suhan*

Manisa Mevlevihanesi, bir edebî muhit niteliğiyle çevresine din, tasavvuf, sanat ve kültür alanlarında öncülük yaparak özellikle şairlerin yetişmesini sağlayan bir merkez olur. Manisa Mevlevihanesinde yetişen ve çeşitli mesleklere mensup divan şairleri kadrosunda, esnaftan bir şair olarak Birrî, çağdaşı Nedim (Ö.1730) ve daha sonra gelecek olan Şeyh Galib’i (Ö.1799) farklı kılan özelliklerden örnekler veren bir şairdir. Birrî’nin şiirlerinde Manisa’nın şiir ve sanat dünyası açıkca gözler önüne serilir. Kaynaklarda (Erkul, 2000: 4) adından “Birrî Mehmed Dede, Derviş Mehmed Birrî, Şeyh Mehmed Birrî, Attâr Birrî” diye söz edilen Birrî’nin asıl adı “Mehmed”dir. Doğum tarihi hakkında bir kayda rastlanmayan Birrî, divanındaki bir gazelin;

*Nahl-i ömrün ki çihil şâhı şikest oldu dilâ
Dahi ol meyve-i maksûda irişmez hâlâ
Kırk yıl ömrümü sermâşî havâ virdi yele
Erbâin içre imiş hayf meger hükm-i şitâ*

*Hazretün hicreti bin yüz ve yigirmi sâle
Varıcak geldi dile bu gazel-i nev-peydâ*

beyitlerine göre, 1669’da doğmuştur. Çocukluğu ve gençliği hakkında bilgi sahibi olunamayan şairin, doğum yerinde eğitim ve öğretim gördüğü muhakkaktır.

Mevlevîliğe intisabla Manisa Mevlevihanesi şeyhlerinden istifade eden Birrî, bin bir günlük çileden sonra “dede”lik mertebesine erişir. Daha sonrada şeyhlerinin izniyle evlenerek attârlıkla hayatını kazanırken, çevresinde Attâr Birrî adıyla tanınan şairin, divanındaki bir tarih kıt’asından Ahmed Muhtar adını verdiği bir oğlunun olduğu anlaşılır.

Birrî’nin iki eseri vardır. Bunlardan biri “Bülbüliyye”dir. 1705’de tamamlanan eser, değişik kütüphanelerde Birrî Divanı’yla beraber bulunmaktadır. Yazma nüshalarına rastlanan eserin, matbu nüshaları da vardır. Mensûr anlatımın, yer yer nazımla süslendiği Bülbüliyye; tasavvufî, alegorik bir eserdir.

Şairin ikinci ve en önemli eseri Divan’dır. Bu divanın bilinen üç nüshasından biri Manisa İl Halk Kütüphanesinde 5181 numarayla kayıtlıdır. Klâsik divan tertibindeki eserde, ağırlık, hemen hemen bütün divan şairlerinde görüldüğü gibi gazel tarzı şiirler üzerinedir. Huzurlu bir hayat için Mevlevîliğe

intisab ederek ehl-i tarîk olan şair, çareyi inzivaya çekilmekte bulur. Kendini kanaat ülkesinin tokgözlü padişahı sayıp, dünyaya önem vermez, tevekkül içerisinde kazaya rıza gösterir, kendini dünyada misafir olarak görür:

*Terk edip meşgale-i dehrî huzûr eylemişüz
Mînet Allâh'a ki tefvîz-i umûr eylemişüz*

*Kâr-bân-serâ-yı dehr ikâmet yeri midür
Birkaç gün onda halk misâfir degül midür*

Zengin kelime, terim, mecaz ve alegori dünyasıyla ilgilendiği tasavvuf, onun şiirlerinde hâkim unsurdur. O, çevresine tasavvuf neş'esiyle bakar, görür ve öyle yaşar:

*Basîret ehlî isen sîrete nazar eyle
O hüsne bakma ki ârâyış-ı cemâliledür*

Aşkın mutluluğunu, eziyetlerini, sevgiliden yakınmayı, ona yakarışları dile getiren âşikâne duygularını tasavvufî neş'e içerisinde ifade eder:

*Kimi dünyâyı sever halkun kimi ukbâyı lîk
Âşîka besdür dû-âlemde seni sevmek fekat*

Hayatı boyunca Manisa'dan uzaklaşmamış olmakla beraber Birrî, toplumun problemlerinden habersiz değildir; özellikle kasidelerinde, terci-i bendinde devrindeki olaylardan hareketle adaletsizliklerden, haksızlıklardan, ahlâkî çöküntüden yakınır:

*Göre anun eser-i bâr-ı adl ü dâdin kim
Kapandı cümle der-i irtîşâ-yı Magnisa*

*Halk için ibret yeter Müftî-i dehrün vak'ası
Kimse böyle mübtelâ-yı derd ü âlâm olmaya*

Bir Mevlevî şair olarak Birrî'nin bazı şiirleri Mevlevîlik üzerindedir. Mevlâna'ya ve önemli eseri Mesnevî'ye hayranlık, bütün Mevlevilerde olduğu gibi samimi bir Mevlevî olan Birrî'de de görülür:

*Kitâb-ı Mesnevî-i Ma'nevîde ola mukîm
Hazîne-i güher-i bî-bahâ degül de nedür*

Yöre özellikleri, Birrî'nin şiirlerinde görülen konulardan biridir. Şairin memleketi Manisa; tarihî olayları, mesire yerleri ile şiire girer. Manisa'nın 1701 kışı, bir kasideye konu olur.

*Dahi bu vakte kadar belde-i Magnisa'da
Böyle serdî-i havâ görmedi hiç nev -i beşer*

Gediz nehrini ve Muradiye'yi anlatan gazellerde de mahallîleşmenin taşra örneği verilir:

*Ne cây-ı hûb olur etrâf-ı cûy-bâr-ı Gedûz
Ferah-fezâ heme eşcâr-ı sâye-dâr-ı Gedûz*

*Niçün dirsen ki gam-fersâ mıdur pîş-i Murâdiyye
Mahall-i şübhe bir me'vâ mıdur pîş-i Murâdiyye*

Birrî, devrinin usta şairlerinin takdirini kazanmış, onların meclislerinde bulunmuş, özellikle mevlevî edebiyatı çevrelerinde kabul görmüş bir edebî ve mutasavvıf şahsiyettir. Şairin ölüm tarihi, kaynaklarda değişik verilmekle beraber, 1715 olmalıdır. Defnolunduğu Manisa Mevlevihanesi avlusunda mezar taşı bulunmamaktadır. (Çağatay, 1946: 25)

IV. XVIII. YÜZYIL ve MANİSA

XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti için, içte ve dışta karışıklıklar, sıkıntılar ve yenilgilerle sonuçlanan savaşlar içinde geçer. Viyana bozgunu ve devamında imzalanan Karlofça anlaşmasıyla (1699) Batının askerî-teknik üstünlüğünü kabullenmek zorunda kalan Osmanlılar, çözümünü Batı'da aramaya başlarlar. Yüzyılın başında meydana gelen Edirne Vak'ası isyanı sonrasında ilk defa Osmanlı hanedanınca idare tartışılmaya başlanır. Toprak kayıplarına razı olunup Pasarofça anlaşmasıyla (1718) Viyana'dan beri süre gelen karışıklığa son vermeye çalışılır. Bu sıradan askerî-teknik alanın yanında sosyal-kültürel hayatta da batıdan aktarmalar başlar. Toplumun değişim arzusunun boyutu gösteren ve Patrona Halil isyanıyla (1730) kanlı şekilde sona eren Lâle devri, zevk ve sefa yanında matbaanın kurulması, Arapça ve Farsça çeviriler, bilim, kültür ve sanat faaliyetleri açısından da önemli gelişmelere sahne olur. İran, Avusturya ve Rusya karşında elde edilen askerî başarılar, Belgrat Anlaşması, felakete sonuçlanan 1768 Rus savaşı, 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması yüzyılın önemli olaylarıdır. Gelişen olaylar, bütün devlet kurumları için bir düzenleme ve yeniden yapılanma ihtiyacını ortaya çıkarır. III. Selim, Nizam-ı Cedid adı verilen askerî ve idarî alanda ıslahat çalışmalarına girişir. Bu çalışmalar genel olarak eskilerin yanında yeni kurumların oluşturulması şeklinde gerçekleşirse de, klâsik düzeni değiştirmeye, imparatorluğa hayat vermeye yetmez.

Âyanların etkili olmaya başladığı XVIII. yüzyılda Batı Anadolu'da âyanların en ünlüsü Karaosmanoğulları'dır. Manisa, Karaosmanoğulları'nın nüfuzu altında biraz daha gelişme gösterir. Düzen sağlanır, eşkıyalık hemen hemen ortadan kalkar. 1770 Mora ihtilâli sırasında buradan ve ekonomik bakımdan zayıf adalara kaçan Rumlar'ın bir bölümü Karaosmanoğulları'nın geniş çiftliklerinde istihdam edilir, zamanla Manisa'ya yerleşenlerle şehrin en kalabalık gayri Müslim topluluğu olurlar.

XVII. yüzyılda Manisa ve çevresindeki eşkıya hareketleri, XVIII. yüzyıllar boyunca devam eder ve halkın göçüne sebep olur. Bu göç hareketi, Sancak'ın hayatında, ekonomisinde büyük sarsıntılar meydana getirir. Yüzyılın ortasından itibaren Karaosmanoğlu ailesinin nüfuzu altına giren Manisa'da eşkıya hareketlerine pek rastlanmaz. Zaman zaman ortaya çıkan hastalıklar, şiddetli yağmurlar, Gediz nehrinin taşması, tabîî afetler şehri sarsan diğer önemli olaylardır.

V. XVIII. YÜZYIL MANİSA KÜLTÜR-EDEBİYAT HAYATI

XVIII. yüzyılda Osmanlı sahası Divan edebiyatı, önceki yüzyılın devamı olarak olgunluk dönemini yaşamaya devam eder. Divan edebiyatı XVIII. yüzyılda, önceki yüzyıllarda oluşan zevk anlayışları doğrultusunda gelişme göstermekle beraber çok daha renkli, zengindir. Anlamdan ziyade sese önem veren tabii, açık, zarif bir söyleyişe dayanan klâsik üslûp; kendi özelliği içinde ses yerine anlamı/düşünceyi öne çıkaran hikemî, didaktik üslûp, anlamın öne çıktığı, girift ve yeni mazmunlarla yüklü muğlak, tasannulu söyleyişe dayanan Sebki Hindî ve konuşma dili deyişleriyle yüklü, açık bir söyleyişe dayanan mahallî/folklorik üslûp dönemin belirgin anlatım özellikleridir. (İsen-Horata, 2009:142).

Mevlevihane şeyhi Lutfî Efendi, Ahmet Fevzî, Beterî XVIII. yüzyıl Manisa edebiyat dünyasının yazar ve şairleridir. Manisa Mevlevihanesinin yetiştirdiği şairlerden Lutfî Dede, Mevlevihane şeyhi Nakşî Ali Dede'nin oğludur. XVII. yüzyılın ikinci yarısının başlarında doğmuş olmalıdır. Küçük yaştan itibaren mevlevihanede yetişir; zamanının ilimlerini tahsil eder. Babasının vefatından sonra Mevlevihane şeyhliğini ömrünün sonuna (1737) kadar devam ettirir. Lutfî Dede, Türk edebiyatında yazılmış Mevlânâ hilyelerinin ilk örneğini "Hilye-i Mevlânâ" adlı eseriyle verir. 124 beyitlik bu eser, 1688-1689 tarihinde Sadrazam İbrahim Paşa'ya sunulur. Hilye'de Mevlânâ'nın fizikî ve manevî özellikleri anlatılır. (Erdoğan, 2008 : 59-81).

Asıl adı Ahmet olan Beterî, Manisa'da doğmuştur. Ahmet Fevzî, Manisa'nın yetiştirdiği en önemli şair olan Birrî'nin divanını tertip etmesine sebep olacaktır.

Sohbet-i ilmiyeden hâli değıldir meclis

mısrayıyla Birrî, medrese ve tekke gibi kurumların dışında devlet büyüklerinin konaklarının da ilim ve sanat meclislerine sahne olduğunu vurgular. Kadı Hadvanîzâde, sancak damga emini Nesimîzâde Osman ağa evlerinde meclisler düzenleyen isimlerdir. Kadirî tarikatına mensup olan Osman Ağa, zamanın âlim şahsiyetlerindendir.

Görev icabı şehirde bulunan veya çeşitli sebeplerle şehre uğrayan şairler, Manisa'nın kültür hayatını zenginleştirip, canlandırırılar: Divan şiirinin tanınan isimlerinden Sabit, Manisa'da Kadı olarak bulunurken, yüzyılın en önemli şairi Nabî de, bir vesileyle Manisa'ya uğrar. Şiir meclislerine Manisalı Birrî de katılarak, sanatını onlara kabul ettirir. (Erkul, 2000:265).

Meclis-i Sâbit Efendide olındı isbât

Hüner-i tab'imuzun bahtımız ikbâldedir

Nabî'nin, Veli Ağa için yazdığı kasidesinde Manisa lâlesiyile ilgili ifadeleri dikkat çekicidir.

Zihî tarâvet-i fasl-ı bahâr-ı Magnisa

Zihî mülâyemet-i rûzgâr-ı Magnisa

*Memâlik-i Anatolida misli nâdirdür
'Ale-l-husûs ki ol lâle-zâr-ı Magnisa*

*Aceb ki lâlesinün dâğı yok derûnında
Sitanbul olsa n'ola dâğdâr-ı Magnisa*

Yüzyılın sonlarına doğru Manisa'nın kültür hayatında yer alan bir şair de Sünbülzade Vehbî'dir. Sâbit vadisinde şiirleriyle tanınan şair Vehbî, III. Selim zamanında, Manisa'da kadılık yapar. Vehbî, Manisa kadısı iken, Seyyid Vehbî'nin bir gazelini tahmis ederek Manisa'nın güzelliklerinden ve güzellerinden söz eder. (Beyzâdeoğlu, 1993:16).

*Hâk-i pâkinde nihândur niçe hâsiyyet-i hâs
Meyvesi zâ'ika-i câna virür lezzet-i hâs
Gündüzün lâle-sitânında görüp işret-i hâs
Bu ne ni'metdür olur her gice bir sohbet-i hâs
Hiç toyulmaz hele burasına Mağnisa'nun*

Ahmet Esat Efendi,1779'da Manisa'da doğmuştur. Manisa müftüsü Nâimî Halil Efendinin oğludur. Bir süre babasından ders aldıktan sonra İstanbul'a gitmiş, Hoca Abdürrahim Efendi ile Hoca Neş'et'in derslerine devam ederek öğrenimini tamamlamıştır. 1623-24'te müderris olur. Manisa'ya dönerek 1835-36'da müftü olur. 1852-53'te Kudüs müftülüğüne atanır. 1857-58'de Manisa'da vefat eder. Ahmet Esad Efendinin eserleri; *Nasihatü'l- Mülûk* tercümesi, Mütercim Asım Efendi'nin *Lügat-i Arabiyye* adlı eserinin -yarıya kadar- şerhidir. (Erdem, 2003: 191-215)

*Dü âlem nûr-ı zâtundur yâ Resûla'llâh
Vücûdundan halâik behre-verdür yâ Resûla'llâh*

*Cebînün ahter-i burc-ı hidâyet ehl-i irfâna
Dü-çeşmün manzar-ı levh-i kaderdür yâ Resûla'llâh*

*Nihâlün sâyesi murg-ı humâdur hâke meşl itmez
Ulüvv-i şânuna bürhân-ı ferdür yâ Resûla'llâh*

*Dil-i uşşâkı bülbül-veş nevâ-sâz eyleyen her dem
Cemâlün goncesinden bûy-ı terdür yâ Resûla'llâh*

*Adû-yı bed-zebâna cây-ı emn olmazdı dünyâda
Velî âsâr-ı feyzün ser-te-serdür yâ Resûla'llâh*

*Ne mümkündür beşer künh-i şerîfün eyleye idrâk
Sana vassâf olan Rabb-i kaderdür yâ Resûla'llâh*

*Şefâatle bula fevz ü felâhı Es 'ad-ı âsî
Eger olmazsa hâli derbederdür yâ Resûla'llâh*

VI. Sonuç

Özellikle Ortaçağ boyunca sanat ve saltanat ilişkisi, dikkat çekici bir görüntü oluşturur. Saltanat mensupları, sanatçıları, kendilerini hem çağdaşlarına hem de çağlar ötesine anlatıp tanıtacak isimler olarak görürken, sanatçılar da yöneticiler sayesinde sanatlarını icra edebileceği bir ortam bulabilme umuduyla onlara yaklaşmış, sonuçta yönetici ve sanatçı ilişkisi ortaya çıkmıştır. (İsen, 1999: 81) Şiir, başlangıçta, ölen eski ve yeni liderlerin övgüsü görevini üstlendiği için, eski toplumlarda en küçük bir liderin maiyetinde bile, çok sayıda şair olmuştur.

Osmanlı sahası Türk edebiyatı, XV. ve XVI. yüzyıllarda Manisa'da da gelişme zemini bulur. Bu zemin, öncelikle sancak beyi olarak gönderilen şehzâdelerin oturduğu Manisa sarayında kendini gösterir. Buralarda, pek çok şair ve sanatçı, değişik görevlerle Şehzâdelerin yakınında bulunur veya dışarıdan şiirlerini sunup, ödüllendirilerek korunur ve kollanır. XVI. yüzyıldaki kültür çevresi etkilerini XVII. yüzyılda da sürdürür. Birçok ilim ve sanat adamının varlığı, Manisa'da bir kültür çevresinin bulunduğunu ve etkilerinin uzun süre devam ettiğini gösterir. Mevlevihane XVIII. yüzyılda da edebî muhit olma niteliğini devam ettirirken çeşitli sebeple ortaya çıkan şu'arâ meclisleri de edebî muhitler olarak dikkat çeker. Böylece Manisa kültür ve edebiyat dünyasının, çağın Osmanlı sahası Türk edebiyatının önemli isimleriyle hareketlilik ve renk kazandığı görülür.

KAYNAKLAR

- ADIVAR, Halide Edip (1946), *İngiliz Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- BEYZÂDEOĞLU, Süreyya (1993), *Sünbülzâde Vehbî, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanından Seçmeler*, İstanbul.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1994), *Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, MEB Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, Mümin (1985), *Evliya Çelebi Tam Metin Seyahatnamesi*, C. 8, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- GÖNEY, Süha (1995), *Şehir Coğrafyası I*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- EMECEN, Feridun (1989), *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa (2008), "Lütfi Mehmed Dede ve Hilye-i Mevlânâ Adlı Eserine Göre Mevlânâ'nın Özellikleri", *Erdem*, Sayı:50.
- ERDEM, Sadık (2003) "XVII. – XVIII. Yüzyıllarda Yaşamış Manisalı Divan Şairleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 145, Temmuz-Ağustos.
- ERKUL, Rasih (2000), *Birrî Mehrnet Dede, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, Manisa Valiliği Yayını, Manisa.

- İPEKTEN, Haluk (1996), *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, MEB Yayınları, İstanbul.
- İSEN, Mustafa (1997), “Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar”, *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İSEN, Mustafa, BİLKAN, Ali Fuat (1997), *Sultan Şairler*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İSEN, Mustafa (1997),”Osmanlılarda Şehir ve Kültür”, *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İSEN, Mustafa (1999), “Osmanlı Hanedanının Şairlik Yönü”, *Türkiye Günlüğü*, Kasım-Aralık, Sayı:58.
- İSEN Mustafa - HORATA, Osman (2009), “Tarihî Gelişim”, *Eski Türk Edebiyatı-El Kitabı*, 5. baskı, Grafiker Yayınları, Ankara.
- KARAKAYA, Enis (2003), “Manisa”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara.
- ULUÇAY, M. Çağatay, (1946), *Manisa Ünlüleri*, Manisa Lisesi Yayını, Manisa.
- ULUÇAY, M. Çağatay (1970), “Manisa”, *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayını, İstanbul.